

שיעור תשיעי

הצלת חברו בהפסד ממונו

הגמרא אומרת (עג ע"א) שהוצרכנו לשני פסוקים לענין חיוב הצלה של חברו; האחד, "והשבותו לו" (דברים כב, ב), נאמר לענין השבת אבידה ללמד שאדם מחוייב להציל את חברו בגופו. השני, "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז), מלמד שאדם מחוייב לשכור אנשים כדי שיצילו את חברו אף בהפסד ממונו.

המנח"ח (מצוה רלו אות א) מחדש, שכמו שלענין השבת אבידה התורה לא חייבה את האדם להשיב אבידה מדעת לחברו, שהרי זו מצוה שבין אדם לחברו ואם חברו מפסיד את ממונו מדעת אין מצות 'והשבותו לו', כך גם לענין הצלת חברו אין אדם מחוייב להציל את המאבד עצמו לדעת, כי לא על זה נאמר הלאו של 'לא תעמוד על דם רעך'.

וראייתו עמו, מכך שהגמרא אמרה שהצורך בשני הלימודים ('והשבותו לו' ו'לא תעמוד על דם רעך') הוא בשביל ללמד שחייב להפסיד גם ממון, ולא כתבה שהחידוש בדין הצלת נפשות הוא שגם במאבד עצמו לדעת חייב להצילו בשונה ממאבד ממונו לדעת שלא מחוייב. מכך שהגמרא לא ירבה כן משמע שגם בהצלת נפשות אין חיוב להציל המאבד עצמו לדעת.

יש לשאול על דבריו, מדברי הרמ"א (או"ח סימן תרנו ס"א, יו"ד סימן קנו ס"א) שכתב שכל מה שיש הגבלה בסכום שאדם צריך להוציא על מצוות (עד חומש) היינו דווקא במצוות עשה, אבל בלא תעשה אדם מחוייב למסור את כל ממונו על זה. ואם כן כיצד אפשר לומר שאדם לא מחוייב להציל את חברו כאשר מאבד עצמו לדעת, הלא את כל ממונו הוא מחוייב למסור עבור זה ומדוע שהלאו של 'לא תעמוד' לא יהיה קיים בכה"ג¹?

¹ בפת"ש (שם ס"ק ד) דן לגבי מצוות לא תעשה שהם בשב ואל תעשה, האם שם אדם מחוייב להוציא את כל ממונו ולעשות את המעשה שעל ידו ימנע מהלאו או לא, והביא בשם ספר תיבת גומא שבכה"ג ג"כ אינו מחוייב לבזבז את כל ממונו, כיון שבכל מצוה של עשייה התורה לא הצריכה אותו לבזבז את כל נכסיו, כי אם יעשה כן הוא יעני ואז לא יוכל לקיים מצוות, וא"כ גם במקרה כזה הסברא הזו קיימת, ועיי"ש באורך.

וע"פ דבריו היה מקום לומר שלא תעמוד על דם רעך זה לאו בשב ואל תעשה וא"כ שם מחוייב להוציא רק עד חומש. אך מ"מ השאלה בעינה עומדת - אם מחוייב להוציא ממון כדי להימנע מהלאו כיצד ניתן לפטרו לגמרי מהצלה במקרה של מאבד עצמו לדעת?

הדבר יתבאר ע"פ הבנת השקו"ט בגמרא: הגמרא הביאה לימוד לדין הצלת הנרדף מ'לא תעמוד על דם רעך', ושאלה - הרי יש לזה מקור אחר מ'והשבותו לו'! ויישבה - שאם היינו לומדים משם הו"א שמחוייב רק בעצמו להציל אבל לא להוציא ממון, קמ"ל שמחוייב אף להוציא ממון.

ויש לדקדק, האם למסקנת הסוגיא התחדש שיש חיוב להוציא ממון על הצלת גופו של חברו, כיון שיש כאן לאו שהוא כשאר לאוין של בין אדם למקום שחייב להוציא עליהם ממון. או שנאמר שהחידוש במסקנא הוא לא שגדר מצות הצלה הוא שונה מגדר מצות השבת אבידה בכך שכאן צריך גם להוציא ממון, אלא החידוש הוא שאע"פ שגדר הצלת נפשות הוא כגדר השבת אבידה, דהיינו בין אדם לחברו, יש תוספת דין בדבר זה שחייב להוציא ממון בכדי להציל את חברו, בשונה מהשבת אבידה בממון.

ונראה, שהמנח"ח למד את הגמרא כהבנה השניה; גם למסקנת הסוגיא גדר הצלת נפשות הוא כגדרי השבת אבידה והוא לאו של בין אדם לחברו, ולכן אם האדם הזה מאבד עצמו לדעת אין חיוב כלל כלפיו כמאבד ממונו לדעת. כי אם יאמר המנח"ח שהצלת נפשות היא מצוה של בין אדם למקום - אין מקום לדבריו כמבואר.

הרמ"א (או"ח סימן תרצה ס"ב) הביא בשם תרומת הדשן, שאם אדם הזיק את חברו בפורים מכח שמחת פורים - פטור מלשלם, וכן הביא בחו"מ (סו"ס שעה) ע"פ תוס' בסוכה (מה ע"א ד"ה מיד) שכך כתב לענין בחורים השמחים לקראת חתן וכלה ומתוך שמחתם מזיקים שפטורים.

וביאור הדין הוא כנראה משום מחילה - כיון שכל דיני נזיקים הם לאוין של בין אדם לחברו, אנו מניחים שיש מחילה על נזק שקורה מתוך דבר מצוה, כיון שבדבר שבין אדם לחברו שייך למחול, וכ"כ הרא"ש בתשובה (כלל קא סימן ו), שאם שנים התאבקו זה עם זה ואחד הפיל את חברו וסימא את עינו הוא פטור מלשלם לו, כי על דעת זה נכנסו להיאבק שכל אחד יעשה כל שביכלתו כדי לנצח, ויש מחילה על הדבר.

ומ"מ, ודאי שכל הדינים הללו נוהגים רק במצוות כאלו שהן ב"א לחברו, אבל במצוות שב"א למקום לא שייך פטור של מחילה. א"כ מוכרחים אנו לומר שהמנח"ח אחז במסקנת הסוגיא שהצלת נפשות היא מצוה שבין אדם לחברו ולכן אם אדם מאבד עצמו לדעת אין חיוב להציל אותו.

אמנם, אפשר לדחות את דברי המנח"ח, שהרי גם במחילה ראינו שלא על הכל אפשר למחול. הגמרא בקידושין (יט ע"ב) אומרת, שאם אדם נושא אשה על מנת שאין לה עליו שאר כסות ועונה לדעת ר"מ תנאו יהיה קיים רק לענין דברים שבממון, כמו שאר וכסות, אבל לענין עונה שזה צער הגוף אינה יכולה למחול, "דלא איתיהיב למחילה". וביאור הדבר הוא, שאין התורה חפצה שהנישואין האלו יחולו על ידי צער הגוף, ולכן גם אם האשה תחליט שהיא מוחלת על זה הקידושין לא יחולו כי כך קבעה התורה [וא"א לבאר שהפירוש הוא שא"א למחול על צער הגוף, שהרי מצאנו במק"א שכן יש מחילה על צער הגוף, כגון בתשובת הרא"ש הנ"ל].

הרי לעינינו, שיש דברים שבהם לא שייכת מחילה אף בדברים שהם בין אדם לחברו. וא"כ יש מקום לומר שאדם שמוחל על הצלת גופו כיון שמאבד עצמו לדעת התורה לא נותנת לו למחול על זה, שהרי אסור לו לאבד עצמו לדעת ואינו בעלים על גופו [כדברי הרדב"ז בהל' סנהדרין (פי"ח ה"ו), ע"ש]. א"כ אפשר לומר שגם במאבד עצמו לדעת לא פקעה מהמציל חובת ההצלה.

עוד אפשר לדחות את דבריו, שהרי ודאי לית מאן דפליג שאיסור רציחה לא ניתן למחילה, ואדם שמאבד עצמו לדעת הוא גם כן עובר באיסור רציחה, שהרי התורה שאסרה לאדם ליטול נפש של יהודי לא חילקה, ובין אם נוטל את נפש חברו ובין אם נוטל את נפשו שלו עובר באיסור זה.

אם כן, אדם כזה שבא לרצוח את עצמו ודאי שמחויבים למנוע זאת ממנו כדי להפרישו מאיסור, שזהו חיוב שכל אדם חייב כלפי כל אחד. א"כ ודאי שגם אם נאמר שמדין 'לא תעמוד על דם רעך' אין חיוב להציל, אבל מדין אפרושי מאיסורא ודאי שחייב להצילו.

מהרש"ק החכמת שלמה (ח"מ סימן תכו סעי' א) שאל, מדוע לא יישבה הגמרא שהצורך בפסוק 'לא תעמוד על דם רעך' לענין הצלת נפשות הוא כדי ללמד שאע"פ שלענין השבת אבידה זקן ואינה לפי כבודו פטור - לענין הצלת נפשות חייב אף בזקן ואינה לפי כבודו! ולמד מכך שהגמרא לא יישבה בצורה זו שבאמת זקן ואינה לפי כבודו פטור.

וגם שיטתו ודאי עולה בקנה אחד עם דברי המנח"ח, שסבר שגדר הצלת נפשות הוא בין אדם לחברו, כי אם זה היה בין אדם למקום מה שייך לפטור זקן ואינה לפי כבודו, הלא אין תבונה ואין עצה נגד ה'.

האגרות משה (ח"ב יו"ד סימן קעד אות ג) דחה את דבריו, שהרי כל הפטור של זקן ואינה לפי כבודו הוא שאם היתה האבידה אובדת לו לא היה טורח בהצלתה משום כבודו, ואם כן במקרה של מאבד עצמו לדעת, ודאי שאף הזקן היה מציל את עצמו ולא הורג את עצמו, א"כ ודאי שמחוייב להציל את חברו גם לפי הגדרים של השבת אבידה.

הרא"ש (סנהדרין פ"ח סימן ב) כותב, שכל החיוב להציל את חברו בהפסד ממון זה רק אם אין לניצול ממון, כי אם יש לניצול ממון והחיוב הוא למציל להפסיד את ממונו עבור ההצלה (היינו שאין הניצול מחוייב לשלם לו) מדוע חייב הניצול לשלם אם שבר כלים של אנשים תו"כ מנוסתו - הלא כמו שהמציל מחוייב להפסיד ממון כדי להצילו, כך הכלים של האחרים שנשברו על ידו ברשות נשברו. ומכך שחייבת התורה לשלם מוכח שכל חיוב ההצלה בהפסד ממון הוא רק אם יפרע לו את מה שהוציא, ואם יש ממון לניצול אין המציל חייב להפסיד ממון בעבור זה. אמנם, במקרה שאין לניצול ממון, ודאי שחייב להוציא ממון אף אם יפסידו כדי להצילו.

וכך כתב אף המאירי, שבמקרה שאין לניצול מאין לפרוע את דמי הצלתו, מחוייב להצילו ויפסיד את הממון, וכ"פ הטור (חו"מ סימן תכו).

ברם, היד רמ"ה חלק עליהם, וכתב שגם אם אין לניצול מאין לפרוע את דמי הצלתו אין המציל חייב להוציא ממון ולהצילו, כיון שהתורה חייבה אותו רק לטרוח ולשכור אנשים ולא להפסיד ממון. ודייק כן מלשון הגמרא שאמרה שהחידוש בפסוק 'לא תעמוד על דם רעך' הוא שיש חיוב "למיטרח ולמיגר אגורי" - לטרוח ולשכור דייקא, ולא כתבה "לאצוליה בממוניה" וכדו' דהיינו להוציא ולהפסיד מממונו, קמ"ל שאין חיוב להפסיד מממונו כדי להציל את חברו גם למסקנת הגמרא.

יש לבאר א"כ מדוע חלק היד רמ"ה על הרא"ש והמאירי.

ע"פ דברינו ניתן לומר ששורש מחלוקתם הוא האם הלאו 'לא תעמוד על דם רעך' הוא בין אדם לחברו או בין אדם למקום; אם נאמר שזה בין אדם לחברו הביאור הוא שאינו צריך להפסיד ממון עבור זה, אלא רק לסייע לחברו בהצלתו והוא ישלם לו על הוצאותיו בכל מקרה, אבל אם נאמר שזו מצוה של בין אדם למקום גם אם יפסיד ממון מחוייב להצילו כמו שאר לאוין שבתורה וכדלעיל.

אלא שיש לשאול על הביאור הלזה, שהרי גם המאירי, הרא"ש והטור כתבו שאם יש כסף לניצול הוא צריך לשלם למציל, ורק אם אין לו מהיכן לפרוע חייב להצילו חנם

אין כסף. והלא אם זו מצוה שהיא בין אדם למקום מדוע שיתחייב לשלם לו - הלא זו מצוה שעניינה הוא בין המציל לשמים ומה ענין הניצול לכאן?

צריך לומר, שכאן מתחילה המצוה היא להציל את חברו, וודאי שגם לדעת המאירי, הרא"ש והטור החיוב במצוה זו הוא כלפי חברו, לכן אם יש ממון לניצול ודאי שצריך לשלם על זה. אלא שבמקרה שאין ממון לניצול נכנסת חובת ההצלה משום בין אדם למקום מדין 'לא תעמוד על דם רעך' גם ללא תשלום של ההוצאות מצד הניצול.

בספר מרגליות הים (בסוגיין) הביא בשם ספר כלי חמדה לבאר את דברי היד רמ"ה, שגם אם נאמר ש'לא תעמוד על דם רעך' זו מצוה שהיא בין אדם לחברו ולכן שלו קודם ולא מחוייב להפסיד את ממונו עבור זה, אבל מ"מ ודאי שיש חובת הצלה גם במקרה שאין לניצול מה לשלם מדין צדקה שחייב בה גם במקרה כזה. כך שלמעשה גם לדעת היד רמ"ה יהיה מחוייב להציל את חברו מדין צדקה גם כשאין לו מה לשלם.

אמנם, הנפק"מ בין הראשונים יכולה להיות האם ההצלה בכה"ג היא בגדר חובה או מצוה. לדעת המאירי, הרא"ש והטור זו חובה גמורה, ואז אף אם יהיה ממון יותר מאוחר לניצול הוא לא יהיה חייב לשלם למציל כי מן שמיא הוא התחייב לו. אך לדעת היד רמ"ה זו מצות צדקה ולא חובה גמורה, ולכן לכשירווח למציל ויהיה לו כסף יצטרך להשיב לו את מה ששילם עבור הצלתו.